

РЕСТАВРАЦІЯ ПАМ'ЯТОК АРХІТЕКТУРИ

Від наукового редактора

У цьому числі Вісника презентовано наукові дослідження з проблем збереження, охорони та реставрації об'єктів культурної спадщини. Його підготували до друку спеціалісти кафедри архітектури та реставрації Інституту архітектури Львівської політехніки. Вісник присвячено 25-ій річниці діяльності кафедри. Статті у Віснику згруповано за трьома науковими напрямками, які виконуються на кафедрі:

1 – “Регенерація історичних архітектурно-містобудівних комплексів” (державний реєстраційний номер: 0116U004110). Мета наукових досліджень цього напрямку – сформувати теоретико-методологічну базу для науково-дослідної, проектної та практичної діяльності з регенерації історичних архітектурно-містобудівних комплексів у Західній Україні. Проблематика цього напрямку представлена дослідженнями М. Бевза, О. Рибчинського, Я. Тараса, І. Литвинчука та Н. Рязанової, С. Попової, В. Шуляра, М. Ясінського, а також статтею, виконаною у співпраці із закордонними партнерами кафедри з Любліна – М. Дудкевич, В. Дурляка і М. Шмагари.

2 – “Реставрація пам'яток архітектури” (державний реєстраційний номер: 0116U004111). Метою наукових розробок цього напрямку є вдосконалити теоретико-методологічну базу для науково-проектної діяльності з консервації та реставрації пам'яток архітектури, розроблення рекомендацій з виконання консерваційних та реставраційних робіт, враховуючи видову та типологічну специфіку пам'яток, зокрема пам'яток дерев'яної сакральної архітектури. Різносторонні аспекти проблематики цього напрямку висвітлені у роботах М. Бевза, М. Каплінської, Я. Тараса, Ю. Диби та І. Жмут, В. Михалевича, Р. Гнідця, Л. Чень, Ю. Лукомського, В. Петрика та В. Бевза.

3 – “Реставрація творів мистецтва з натурального та штучного каменю” (державний реєстраційний номер: 0116U004112). Метою наукових досліджень та практичних робіт цього напрямку є сформувати теоретико-методологічну базу для науково-дослідної, проектної та практичної діяльності з консервації та реставрації творів мистецтва з натурального і штучного каменю. Дослідженню цих питань присвячені роботи М. Бевза та М. Каплінської, В. Волошинця, В. Мельника, О. Рибчинського, О. Стасюк, О. Фоміної, О. Шиха.

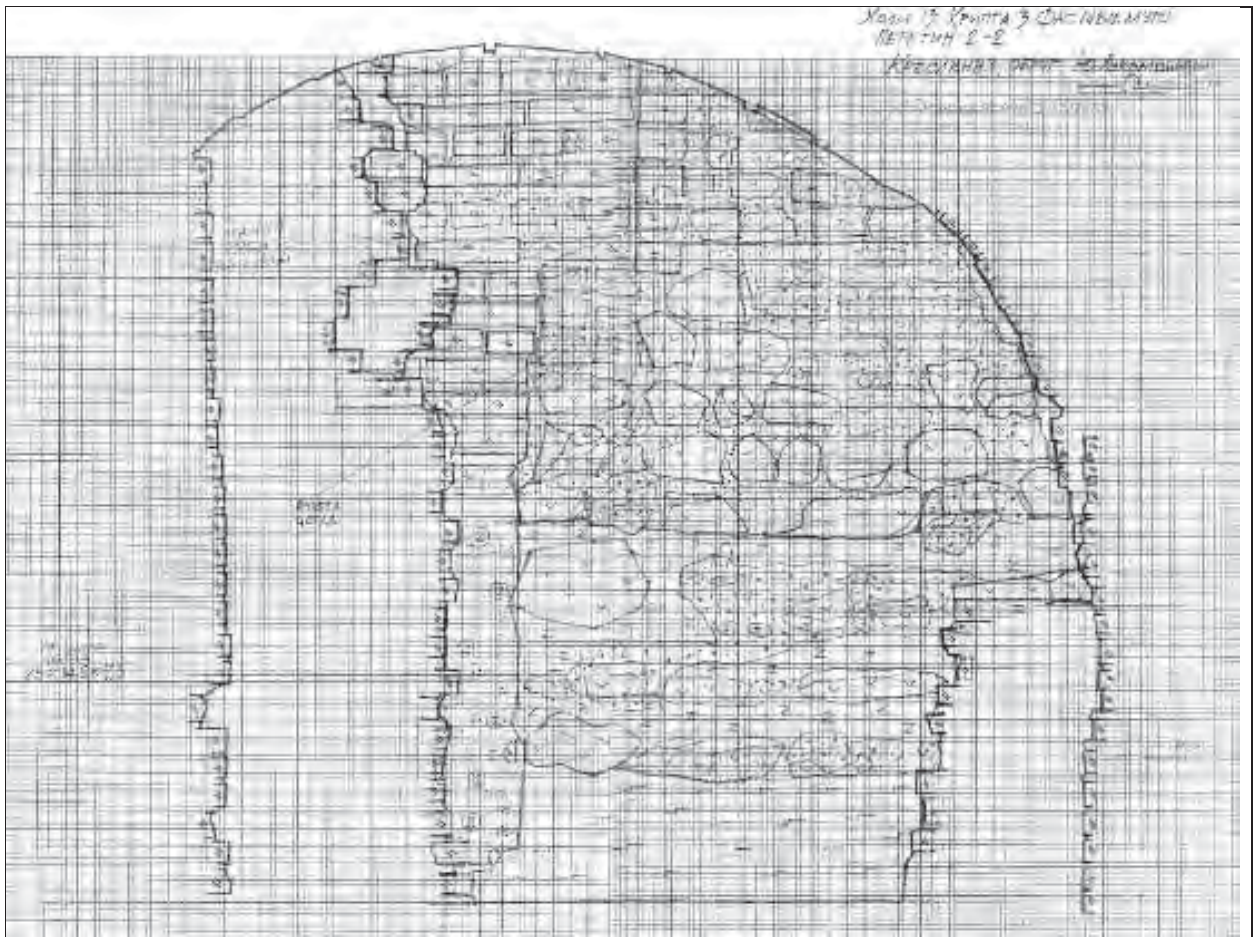
Кафедра реставрації і реконструкції архітектурних комплексів створена на архітектурному факультеті університету в 1992 році. Це була перша кафедра в Україні, яка почала готувати фахівців архітекторів за спеціальністю “Реконструкція і реставрація архітектурних об'єктів”. Так називали цю спеціальність згідно з чинним тоді ще радянським переліком напрямків підготовки фахівців з архітектури у вищій школі. Дискусії про необхідність відкриття такого напрямку підготовки точилися ще у 1991–1992 рр. під час перших цікавих наукових семінарів, які були проведені за участі провідних фахівців двох архітектурних шкіл Східної Європи – з Краківської та Львівської політехнік. Це були перші міжнародні зустрічі архітекторів, які відбулися після багаторічної перерви, спричиненої часами “радянської ізоляції” від зовнішнього світу. Ці семінари, два з яких відбулися у Львові, а два у Кракові, залишили незабутні спомини та народили важливі наукові та громадські ініціативи. Однією з дискусійних тем на семінарах була проблема збереження історичної архітектурно-містобудівної спадщини.

Дискусії з польськими колегами, насамперед із професором Віктором Зіном та професором Станіславом Юхновичем, спричинилися до виникнення також двох інших важливих ініціатив. Перша з них – це відкриття у Львівській політехніці підготовки архітекторів-реставраторів. Ця дискусія поступово переросла в ініціативу відкриття окремої кафедри. Так було створено у 1992 р. кафедру реконструкції та реставрації архітектурних комплексів, яку очолив доктор архітектури, професор Андрій Маркович Рудницький. У перші роки діяльності колектив кафедри складався з невеликої кількості викладачів. Ними були – М. Бевз, А. Мартинюк-Медвецька, М. Служинська, П. Гаврилов. Цей колектив зумів сформувати у стислі терміни навчально-методичну базу нового напрямку. Перше гроно викладачів кафедри реконструкції та реставрації архітектурних комплексів формувалося шляхом переходу частини викладачів з

інших підрозділів архітектурного факультету – з кафедр містобудування та архітектурного проектування. Заступником завідувача працював ст. викл., канд. арх. Микола Бевз.

Згодом колектив кафедри поповнили доцент, кандидат технічних наук Мирон Демків, асистент Володимир Думальський, старшим лаборантом працював Семен Колодруб. Проте виникла потреба залучення до викладацької діяльності осіб з досвідом реставраційно-проектної роботи. Кафедра поповнилася працівниками науково-дослідного інституту “Укрзахідпроектреставрація” – Юрієм Дубиком, Юрієм Дибою, Валентиною Федик та Орестом Антоноюком. Деякий час на кафедрі працював за сумісництвом канд. арх., директор інституту “Укрзахідпроектреставрація” Іван Могитич. Залишилися працювати на кафедрі кращі її перші випускники, які були направлені на навчання в аспірантуру – Олег Рибчинський та Василь Петрик. Зважаючи на наукові та дидактичні потреби, на кафедру була запрошена працювати історик, кандидат наук Мар’яна Долинська, яка згодом, продовжуючи розпочаті на кафедрі дослідження, закінчила докторантуру та захистила докторську дисертацію.

Друга ініціатива – це початок ініціативних заходів із вписання Львова у Список світової спадщини ЮНЕСКО. У 1993–1994 рр. кафедра організувала два міжнародні семінари, на яких вперше сформульовано вихідні положення щодо номінаційного подання. Згодом фахівці кафедри увійшли до ініціативного комітету міської ради з підготовки номінаційної документації.

Лл. 1. Археологічно-архітектурні дослідження залишків храму Богородиці XIII ст. у м. Холмі (Польща), які реалізувалися за участю фахівців кафедри у 2013–2018 рр. Фіксаційний рисунок залишка фрагменту стіни храму XIII ст., що його було вмуровано у пізніші стіни нової святині XVIII ст. Фрагмент XIII ст. виявлено в муруванні північної стіни підвітарної крипти нового храму. Рисунок Ю. Лукомського

Зі створенням у 1992 р. кафедри реконструкції та реставрації архітектурних комплексів у Львові було відновлено давню традицію проведення пам'яткоохоронних досліджень і підготовки кадрів для виконання реставраційних проектів.

Слід згадати, що традиція охорони пам'яток та реставрації у Західній Україні сягає своїми коренями середини XIX ст., коли в 1856 р. у Львові було утворено філію “Центральної комісії для дослідження і збереження пам'яток старовини” (Zentralkommission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmäler) за розпорядженням уряду у Відні. Відтоді розпочалися систематичні наукові дослідження та публікації про пам'ятки краю у часописі “Mitteilungen der K. K. Central-Commission für Erforschungen und Erhaltung der Kunst und Historischen Denkmale”, який друкувався у 1856–1917 роках, а згодом в інших виданнях, найпопулярнішим з яких була “Тека консерваторська” (виходила друком з 1888 р.).

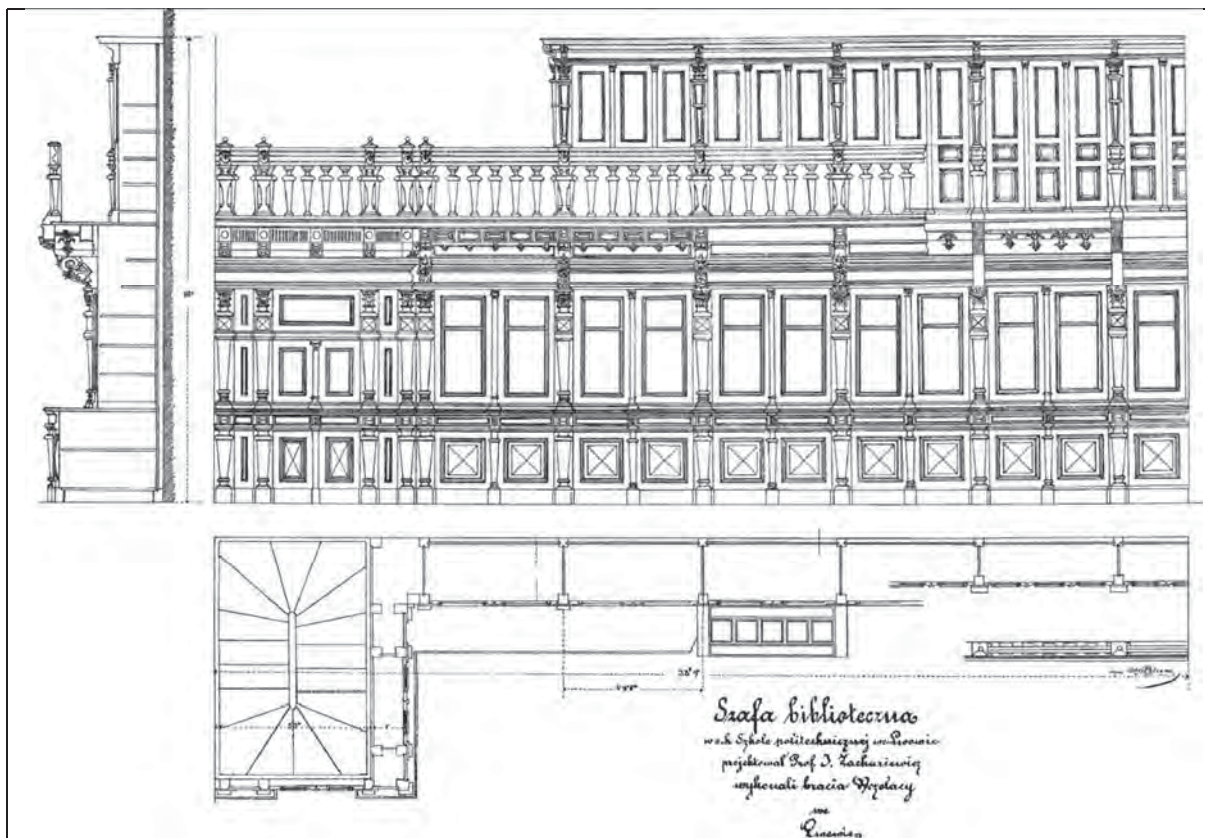
Велике значення для наукового росту реставраційної справи мала видана друком у 1869 році праця історика, члена Краківської філії Центральної комісії, Владислава Лушкевича з вказівками щодо збереження будівель костелів, церков і творів мистецтва та старожитностей, які в них зберігалися. Праця містила рекомендації з догляду за зовнішнім видом сакральних будівель, захисту і ремонту оздоблення. Торкалася праця і питань догляду за цвинтарями. Описано частини будівель різних храмів і архітектурні деталі, зокрема стародавня столярка, окуття, дзвіниці, щити будівель, фаянсу, покриття дахів та ін.

У другій половині XIX ст., коли за участю тодішніх провідних архітекторів та професорів Львівської політехніки Юліана Захарієвича та Едгара Ковача розпочалися дослідження давніх будівель Львова, Галича, Белза, Жовкви та інших міст, виникли перші реставраційні проектні розробки і були реалізовані перші дослідницькі експедиції до архітектурних та археологічних пам'яток давніх столичних міст – Галича і Белза. Під керівництвом Ю. Захарієвича у 1881–1882 рр. відбулася наукова експедиція для вивчення пам'яток старовинного Галича (матеріали опубліковані у 1882 р. – “Wycieczka do Halicza, Załukwi i na Kryłos”). У рамках експедиції група політехніків брала участь в археологічних дослідженнях фундаментів давніх святинь Галича, що відбувалися під керівництвом історика Ізидора Шараневича (1882 р., публікація Ю. Захарієвича “Wykopiska w Załukwi nad Dniestrem”).

Продовжуючи ці традиції, на кафедрі були реалізовано відрядження студентів на літні практики до Галича та їх участь в археологічних і архітектурних дослідженнях галицьких пам'яток. Це дозволило виконати кілька дипломних проектів з реставрації та теоретичної реконструкції архітектурних об'єктів Крилоса та Галича. Поступово на кафедрі сформувався власний архів дослідницьких матеріалів та проектних розробок галицьких об'єктів. Це стало можливим ще й тому, що на кафедрі почав працювати архітектор-археолог, дослідник Галича – Юрій Лукомський. Наявність на кафедрі знавців Галича та їхні напрацювання з історії його архітектурних пам'яток були вагомим аргументом для вибору кафедри на розробника проектної документації з консервації та реставрації однієї з найвидатніших пам'яток західної України – пам'ятки археології та архітектури XII–XVI ст. фундаментів Успенського собору та каплиці Св. Василя в с. Крилос. Ця документація була виконана та захищена на науково-методичній раді міністерства культури України та стала основою консерваційних робіт унікальної пам'ятки.

Від 2007 року паралельно з підготовкою архітекторів-реставраторів на кафедрі почали навчати студентів за спеціальністю 020206 “Реставрація творів мистецтва (Реставрація творів мистецтва з каменю)”. Таким чином на кафедрі поєдналися два освітні напрямки – “Мистецтво” та “Архітектура”. Було отримано акредитацію для навчання студентів за освітньо-кваліфікаційним рівнем 6.02020601 – бакалавр та (7)8. 02020601 спеціаліст і магістр за обидвома спеціальностями.

Лл. 2. Архівне креслення авторства Ю. Захаревича шафи для бібліотеки у головному корпусі Політехніки. Нині це приміщення № 214 головного корпусу. Верхній ярус шаф втрачено у радянський період. У 2017 році спеціалісти кафедри виконали дослідження приміщення та науково-проектну документацію з відтворення автентичного інтер'єру та умеблювання і пристосування його на функцію Зали урочистих церемоній Львівської політехніки

Програма навчання реставрації творів мистецтва продовжується сьогодні за новою освітньою програмою у зв'язку із змінами у державному класифікаторі спеціальностей МОН України, зокрема, уведенням нової спеціальності – 023 “Образотворче мистецтво, прикладне мистецтво, реставрація”. В основу програми покладено базові дисципліни, що покликані сформувати кваліфікованого фахівця з реставрації творів мистецтва: “Історія мистецтв і архітектури”, “Історико-культурна спадщина”, “Основи теорії реставрації”, “Методологія наукових досліджень у реставрації творів мистецтва”, “Ремонт та реставрація будівель та пов'язаних з ними творів мистецтва”, “Архітектурний та мистецький декор”, “Сучасні методи та технології в реставрації творів мистецтва”, “Реставраційне матеріалознавство” та ін. Для підготовки фахівців за цією спеціальністю залучено науково-педагогічні працівники інших кафедр навчально-наукового інституту архітектури, а також інституту Хімії та хімічних технологій, інституту Будівництва та інженерії довкілля.

З огляду на розширення освітньої діяльності у 2014 році кафедру було перейменовано на кафедру реставрації архітектурної та мистецької спадщини, а у 2017 р. у зв'язку із прийняттям нового класифікатора спеціальностей назву кафедри змінено на кафедру архітектури та реставрації.

Кафедра має загальноновизнану в Україні наукову школу, веде підготовку висококваліфікованих наукових кадрів через аспірантуру. За час існування кафедри її співробітники, аспіранти та докторанти захистили 4 докторських і 20 кандидатських дисертацій. Спеціалісти кафедри опублікували низку монографій, посібників та десятки статей у вітчизняних та зарубіжних наукових фахових виданнях.

Лл. 3. У 2016 році спеціалісти кафедри розпочали реставраційні роботи з повернення автентичного вигляду актовій зали головного будинку Львівської політехніки. Під час робіт зняли пізніші однотонні пофарбування стін і декоративні елементи та реставрували автентичне пофарбування з 1877 р. "під мрамур". На фото процес розчищення стін та колон на західній та північній стінах зали

Наукова робота кафедри зорієнтована насамперед на вивчення архітектурно-містобудівної і мистецької спадщини Західного регіону України. Важливим є внесок працівників та аспірантів кафедри у розвиток методів інвентаризації і збереження архітектурно-містобудівної і мистецької спадщини, у вдосконалення методології досліджень при регенерації архітектурно-містобудівних комплексів реставрації пам'яток архітектури та творів мистецтва, у розвиток теорії і практики регенерації та реконструкції історичних містобудівних комплексів і реставрації архітектурних об'єктів та творів мистецтва.

Від 1997 року при кафедрі діє науково-дослідна лабораторія (НДЛ-104), в якій виконуються науково-дослідні та проектні роботи за такими темами:

- науково-проектні роботи з консервації, ремонтно-реставраційних робіт та музеєфікації історичних об'єктів та пам'яток;
- науково-проектні та практичні роботи з реставрації творів мистецтва;
- паспортизація ансамблів забудови та окремих пам'яток;
- науково-проектна документація з регенерації історичного архітектурно-містобудівного середовища;
- наукові дослідження та виконання обґрунтування створення історико-культурних заповідників;
- дослідження етапів розвитку історичних міст, визначення меж історичного ареалу міст та ін.

У діяльності науково-дослідної лабораторії знаходять впровадження у практику результати теоретичних досліджень спеціалістів кафедри, включаючи дисертаційні розробки. До опрацювання науково-дослідної та проектної документації, виконання практичних робіт залучаються студенти старших курсів. Щороку в лабораторії виконують низку науково-проектних розробок та практичних робіт на замовлення адміністрацій міст регіону, дирекцій історико-культурних заповідників та приватних інвесторів. Науково-проектна документація розроблялася для історико-культурних

заповідників у м. Жовкві, для національного заповідника “Давній Галич” у м. Галичі, заповідника “Княжий Белз” у м. Белзі, для міських рад Бучача, Івано-Франківська, Дрогобича, Червонограда, Болехова, Бережан та ін. Список охоплених науковими дослідженнями історичних міст постійно розширюється. Однією з робіт лабораторії було виконання в 2014 р. історико-містобудівного обґрунтування до проекту пам’ятника професорам львівських вищих навчальних закладів, які загинули в роки Другої світової війни від рук гітлерівців.

Навчання за спеціальністю “Реставрація творів мистецтва” має тенденцію до розширення. Великий досвід сформувався, насамперед, у роботі з творами мистецтва з натурального каменю. Всі випускні роботи студенти виконують на реальних пам’ятках. Доводиться працювати з музейними об’єктами. Найчастіше, з натурального каменю – з вапняку і пісковика (ці матеріали були найуживаніші в нашому регіоні), з мармуру й алебастру (часто трапляються в музейних колекціях). Працюють студенти також і з штучним каменем – гіпсом, стюком (вироби на основі цього матеріалу часто трапляються на фасадах і в інтер’єрах пам’яток архітектури), з керамікою (це і декоративна, й ужиткова, й архітектурна кераміка), з цементними виробами (зокрема з “романським” цементом, матеріалом, який широко використовувався в Європі в ХІХ – на початку ХХ ст. і, який характерний для декорування багатьох будівель цього часу у Львові).

Іл. 4–5. Реалізація проекту кафедри з реставрації пам’ятки історії – “Королівського джерела” у м. Бучачі Тернопільської області. Викладачі та студенти кафедри реставрували білокам’яні блоки portalу криниці та проект нового опорядження пам’ятки. Фото 4 – процес реставрації розбитої в радянський час центральної кам’яної плити, на якій містився історичний напис; фото 5 – процес виконання монтажних-реставраційних робіт у 2016 р.

На кафедрі вже багато років формується власна колекція творів мистецтва, які тією чи іншою мірою пов’язані з архітектурними пам’ятками (це колекція кахлів і цегли, гіпсової ліпнини та архітектурних деталей, різьблених кам’яних блоків, частин обрамлення порталів або вікон і т.п.). Кафедра також співпрацює з Державним історичним музеєм у Львові, НДЦ “Рятівна археологічна служба” Інституту археології НАНУ, Львівською національною науковою бібліотекою України імені В. Стефаника, Національним заповідником “Давній Галич” та іншими науковими інституціями.

Випускник кафедри має достатні теоретичні знання та практичні вміння в галузі реставрації твору мистецтва з каменю і може працювати за новітніми науковими методиками та сучасними

технологіями. Він може виконувати всі види реставраційних робіт та працювати на всіх етапах при реставрації пам'ятки, зокрема і виконання реставраційного паспорта. Кафедра єдина освітня одиниця в Україні, яка готує спеціалістів такого профілю. Потреба в наших спеціалістах величезна. Лише у Львові маємо близько трьох тисяч пам'яток архітектури. Кожна з цих пам'яток має в екстер'єрі чи в інтер'єрі скульптурні твори чи мистецький декор, які вимагають кваліфікованої ідентифікації, оцінки та обґрунтованого вибору відповідного методу консервації чи реставрації. Потребують наших випускників також музейні установи, будівельно-реставраційні фірми. Випускники кафедри отримують належну мистецьку та технічну освіту, що дозволяє їм працювати на реставраційному ринку України та за кордоном.

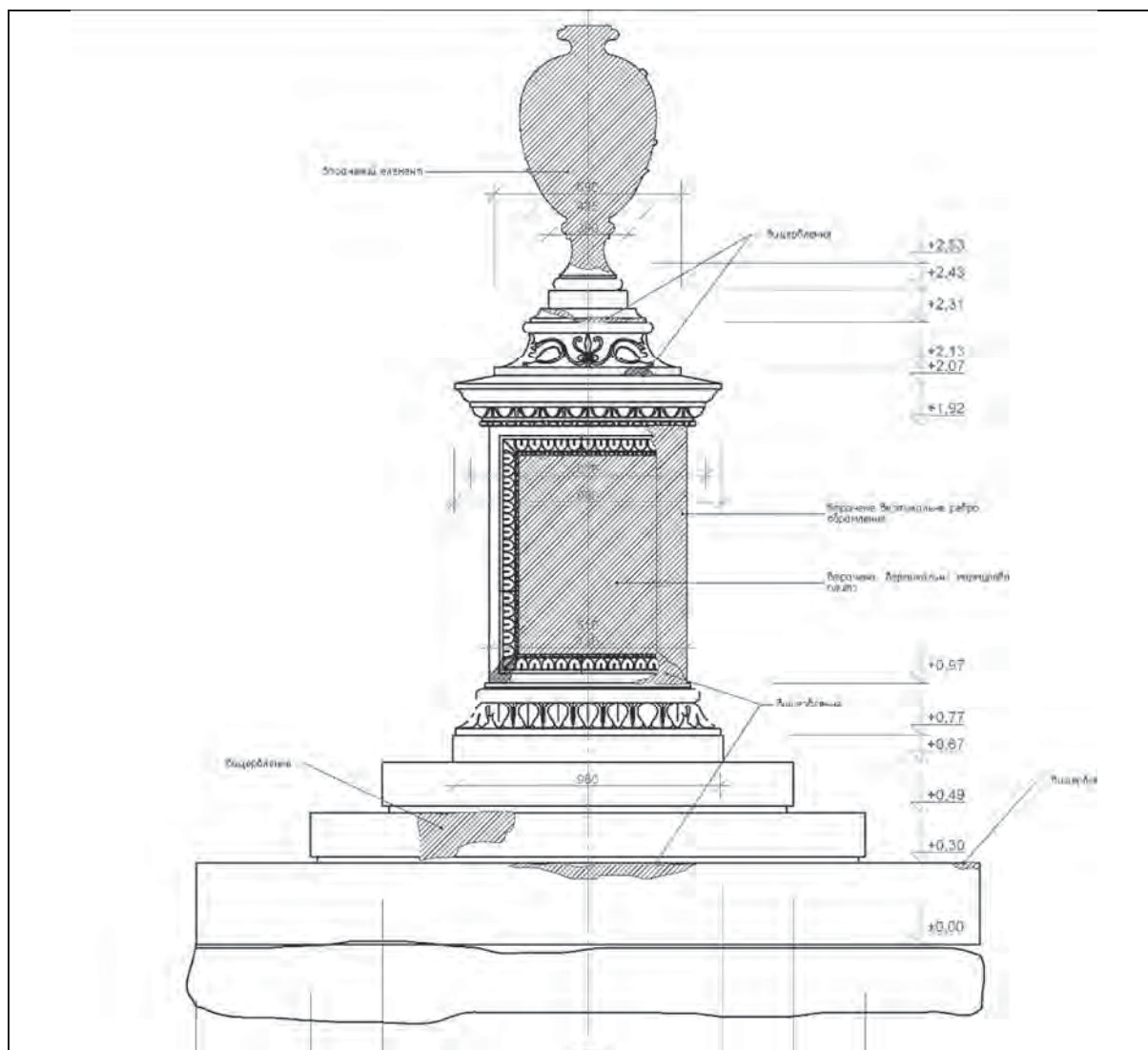

*Лл. 6-7. Дипломна робота з реставрації твору мистецтва з каменю:
студентка Марія Тимань, 2016 р. "Консервація білокам'яної скульптури
Св. Яна Непомука кін. XVIII – поч. XIX ст. (з с. Унів Львівської області).*

*Фото 6 – скульптура після консерваційно-реставраційних робіт;
фото 7 – скульптура голови святого у процесі очищення*

У 2016–2017 роках захисти дипломних робіт випускників з реставрації творів мистецтва відбувалися за головуванням професора, доктора мистецтвознавства Олександра Кашенка, декана архітектурного факультету Київського національного університету будівництва та архітектури. Головами державної екзаменаційної комісії з реставрації пам'яток архітектури працювали в останні роки – почесний президент УНК ICOMOS, професор Леонід Прибега та доц., канд. арх. Віктор Вечерський.

У планах кафедри на майбутнє – розширення спеціалізованих програм з реставрації творів мистецтва. Зокрема передбачаємо у співпраці зі спеціалістами зі США відкрити спеціалізацію з реставрації творів мистецтва з дерева. У 2017 р. на кафедрі відкрито набір на навчання в аспірантурі за спеціалізацією реставрації творів мистецтва.

Лл. 8. Проектна документація з еставації надгробного пам'ятника на Личаківському цвинтарі професора Львівської політехніки, ректора Юліана Захарівича. Картограма втрат та технічного стану. Північний фасад пам'ятника. Опрацювання: асп. З. Лукомська, К. Присяжний, кер. М. Бевз, 2006 р.

Від першого року існування кафедри було встановлено також традицію проведення наукових експедицій та друку власних збірників наукових праць та матеріалів досліджень. Так у 1992 р. з'явилися "Наукові зошити кафедри РРАК", видані найпростішим способом і малим накладом. Хоча видавнича діяльність не була на початках надто успішною, але здобутий досвід дав основу для майбутніх збірників кафедри, яких сьогодні вже назбиралося кілька десятків. Уже на початках діяльності кафедри РРАК робилися спроби поєднати викладацьку та наукову роботу викладачів з практичними роботами з проектування реставрації пам'яток. Запроваджено лекційний курс "Основи реставрації та реконструкції архітектурних об'єктів і комплексів". Розпочалися студії з історії реставраційної науки у Львові та в Галичині.

Перші архітектурні реставрації з'являються у Львові у 1880-х роках. Першою вважають роботу архітектора А. Минасевича, який провів "стилістичну" реставрацію збудованого у 1743–1780-х роках костелу Сакраменток. Під час перебудови об'єкта, він намагався надати йому нових форм, які продовжували б панівну в архітектурі Львова XVIII ст. барокову стилістику. Він добудовує до головного фасаду костелу вежу зі завершенням у вигляді необарокових форм. У 1885 р. у Львові була проведена польсько-руська археологічна виставка, присвячена першому у Львові з'їзду польських і українських (руських) археологів. Ця виставка мала великий вплив на збільшення інтересу суспільства до питань

дослідження та охорони пам'яток старовини. У 1887 році було здійснено знакову реставрацію костелу св. Івана Хрестителя у Львові за проектом архітектора, професора Львівської політехніки Юліана Захарієвича. Провідною ідеєю реставраційних робіт було “надання єдиної стильової форми цілій будівлі”, внаслідок чого пам'ятка набула рис романського стилю. У 1885–1888 рр. стараннями викладачів Політехніки у Львові (насамперед, Ю. Захарієвича, Г. Бізанца, В. Ковальчука) з'являються друком “Пам'ятки мистецтва у Польщі” (“Zabytki sztuki w Polsce”). Це видання охоплює також барокові пам'ятки, які трактуються тут як цінні архітектурні об'єкти.

Як продовження архітектурних традицій Львівської політехніки щодо практичної діяльності з реставрації пам'яток, професор А. Рудницький організував участь викладачів кафедри в унікальному для початку 1990 років проекті. У співпраці з американським релігійним товариством “Свята Софія” було розпочато проектування музейно-меморіального комплексу патріарха УГКЦ Йосипа Сліпого в с. Заздрості Тернопільської області. Проект передбачав реставрацію збережених будівель родинної садиби батьків патріарха та побудову музейного будинку. Проектна документація розроблялася під керівництвом професора А. Рудницького. Кілька років у складних економічних обставинах середини 1990-х років тривала реалізація проекту. За науково-проектну роботу “Проект музейно-меморіального комплексу патріарха Йосипа Сліпого в с. Заздрість Тернопільської області” кафедру було нагороджено дипломом першого ступеня Державного комітету будівництва, архітектури та житлової політики України в 2000 р. Авторами проекту комплексу були – А. М. Рудницький, М. В. Бевз, Ю. Я. Дубик. В останні роки силами викладачів та студентів кафедри виконуються роботи з реставрації інтер'єру актової зали головного корпусу університету. Також виконуються інші роботи на замовлення ректорату – науково-проектна документація на реставрацію та пристосування для сучасних потреб університету будівлі колишнього монастиря Кармелітів Черевичкових на вул. Князя Романа 3а, проект реставрації інтер'єру актової зали в 19-му навчальному корпусі. За практичну реалізацію реставраційного відтворення художніх розписів у вестибюлі 19-го навчального корпусу кафедру нагороджено в 2018 р. обласною премією ім. Бориса Возницького.

Іл. 9. Учасники 10-ої міжнародної наукової конференції “Current Issue in Research, Conservation and Restoration of Historic Fortifications” 2018 року з Польщі, США та України (з міст – Львова, Харкова, Києва, Рівного, Кам'яця-Подільського, Меджибожа, Коломиї, Люботина)

Кафедра виступала організатором або співорганізатором багатьох наукових конференцій та семінарів. Уже десять років поспіль проводиться щорічна міжнародна конференція “Current Issue in Research, Conservation and Restoration of Historic Fortifications”, за результатами якої друкується збірник наукових праць. Від 2012 по 2018 рік кафедра була організатором 7 міжнародних конференцій та чотирьох міжнародних семінарів, які проходили у Львівській політехніці, а також у Варшаві, Холмі, Бережанах, Зборові.

Вища архітектурна освіта в Європі передбачає обов’язкову підготовку студентів, що отримують реставраційну кваліфікацію, зокрема у прийнятій 26 жовтня 2000 р. Міжнародній краківській хартії сказано: *“Реставрація культурної спадщини вимагає громадської позиції та участі і мусить бути інтегрована в національні освітні системи на всіх рівнях”*. Хартія рекомендує європейським країнам забезпечити за державними планами навчання відповідних фахівців усіх рівнів – від ремісників до проєктантів, виконавців-реставраторів та вчених. У Сполучених Штатах Америки університети, які готують фахівців з реставрації культурної спадщини, мають гарантоване держбюджетне 100 % фінансування стипендій відповідно до ліцензованого обсягу підготовки. Тому конкурс на реставраційні спеціальності є великим, а вимоги до вступників дуже високі. Все це створює добрі підстави для ефективного функціонування системи охорони пам’яток та практичної реставраційної діяльності. В Україні нам ще належить працювати над удосконаленням пам’яткоохоронної та реставраційної справи. Високопрофесійні дипломні роботи випускників кафедри вселяють надію на поступ у вирішенні цих завдань.

Микола Бевз, д-р арх., проф., завідувач кафедри архітектури і реставрації, заслужений архітектор України, візитивний професор кафедри Консервації пам’яток Люблінської політехніки.